

Humor na rozhraní dvoch etnícít

Lenka Gogová, ÚJK CCKV PU, lenka.gogova@unipo.sk

Kľúčové slová: etnická skupina, stereotyp, humor, teórie humoru, etnický humor, etnické vtipy

Key words: ethnic group, stereotype, humour, theories of humour, ethnic humour, ethnic jokes

Pohľad na etnicitu a s ňou súvisiace stereotypy

Súčasnú dobu charakterizuje fenomén koexistencie rozličných etníc v rámci multikultúrnych spoločností, ktorý so sebou prináša globalizáciu a kultúrnu rozmanitosť. Práve spomínaná kultúrna diverzita pomáha prenikaniu kultúr, ich obohacovaniu a upevňovaniu skupinovej súdržnosti ako aj identifikácie členov jednotlivých skupín. Uvedomovanie si vlastnej kultúrnej odlišnosti vo vzťahu k iným so sebou taktiež prináša kritický pohľad na odlišné etnické skupiny, hodnotenie ich spôsobu života vo vzťahu k vlastnej kultúre, zvykom či tradíciám. Môžeme povedať, že etnická skupina / etnikum sa formuje na báze spoločných kultúrnych prejavov a rozdielov v súvislosti s ostatnými skupinami, vychádzajúc zo špecifických objektívnych ako aj subjektívnych atribútov. Botík (1991, s. 21) definuje etnickú skupinu ako „*historicky vzniknuté spoločenstvo ľudí so spoločným pôvodom, jazykom a zvláštnosťami materiálnej a duchovnej kultúry, (...) súhrn ľudí s rovnakou etnicitou, odlišnou od iných ľudí*“. Členovia rovnakej etnickej skupiny zdieľajú identickú kultúru (napr. jazyk, dialekt), náboženstvo, zvyky, normy, správanie či históriu.

V procese uvedomovania si vlastnej kultúrnej identity rovnako dochádza k percepcii rozdielu medzi „*my – oni*“ a k častému formovaniu ustálených stereotypov o tých druhých. Drabinová (in Gracová, 1999) rozlišuje stereotypy historické a národné. Historické stereotypy, ako špecifický druh percepcie ľudí a sveta, vyplývajúce z minulosti, vytvárajú akési premostenie medzi dejinami mentalít, politickými dejinami a dejinami interkultúrnych kontaktov. Národné stereotypy považuje za spoločné hodnotové systémy vzťahov, ktoré pomáhajú členom spoločnosti nielen vytvárať vnútorný a vonkajší svet, ale taktiež posilňujú ich súdržnosť či rozlišovanie „*našej*“ spoločnosti ako inej, často lepšej či dokonca ideálnej. Pri procese *stereotypizácie* sa osobe, patriacej k určitej etnickej skupine, automaticky, prostredníctvom stereotypu prisudzujú všetky vlastnosti charakteristické pre danú skupinu. Následne dochádza k vyvolaniu predsudku – istému postoju prijatému jedincom alebo skupinou, ktorý vyplynul z kriticky nezhodnoteného úsudku (Hartl – Hartlová, 2000). Niektorí autori považujú stereotyp a predsudok za veľmi úzko prepojené, s rovnakou psychologickou podstatou (Nakonečný, 1999), iní ich považujú za významovo rovnaké pojmy. Napriek skutočnosti, že stereotypy nemusia evokovať len negatívne konotácie, proces stereotypizácie či kategorizácie určitých etníc sa javí ako významná súčasť etnického humoru prezentovaného vo forme vtipov či rôznych komediálnych žánrov.

Etnický humor

Humor môžeme zaradiť k prostriedkom *medziľudskej komunikácie a interakcie* (Gogová, 2013, s. 24), prostredníctvom ktorých dochádza k prenosu kultúrne špecifických informácií. Ako sociálny fenomén odzrkadľuje znaky a vlastnosti kultúry, ktoré charakterizujú určitú spoločnosť, mentalitu jej členov, ich spôsob myslenia či percepcie

okolitého sveta. Kuipers (2008) v rámci sociologických prístupov k výskumu humoru uvádza členenie na päť základných aspektov:

- funkcionalistický (opisuje humor ako sociálny fenomén, ktorý podporuje a posilňuje poriadok v spoločnosti)
- konfliktualistický (opisuje humor ako prostriedok pre vyvolávanie sociálneho konfliktu, slúži ako určitá forma útoku či obrany)
- symbolicko-interakcionistický (humor je súčasťou sociálnej reality, kde sa vzťahy a významy formujú v interakciách)
- historicko-porovnávaci (chápanie roly humoru v spoločnosti sa realizuje prostredníctvom lokálneho a temporálneho porovnávania)

V etnickom humore sa prezentuje správanie, zvyky, osobnostné alebo akékoľvek iné črty špecifické pre určitú skupinu a jej členov vzhľadom na ich špecifickú socio-kultúrnu identitu (Apte, 1987). Napriek skutočnosti, že je etnický humor prítomný vo všetkých spoločnostiach, je zároveň kultúrne špecifický. Z toho vyplýva, že jav, ktorý isté etnické spoločenstvo vníma ako niečo komické, druhá etnická skupina za komické považovať nemusí. Za kľúčové zdroje etnického humoru Apte (1985) považuje etnocentrizmus, súdržnosť v rámci skupiny (*in-group adulation*), mimoskupinové odvrhnutie (*out-group resentment*), predsudky a netolerovanie životného štýlu iných kultúr. Najčastejšie dochádza ku kreovaniu etnického humoru na báze etnocentrizmu ako mechanizmu na jednej strane podporujúceho integritu, enkulturáciu či identifikáciu jedincov so stanovenými skupinovými normami, no na druhej strane súvisiaceho s netolerantnosťou, posudzovaním či odmietaním (často obsahujúcim znaky agresivity) akceptovať odlišné kultúry. Etnocentrizmus sa prejavuje v dvoch podobách. Buď ide o tzv. *umiernený etnocentrizmus*, ktorý je zhovievavý voči iným kultúram aj napriek tomu, že svoje kultúru považuje za lepšiu, alebo *agresívny etnocentrizmus*, pre ktorý je charakteristický netolerantný prístup k hodnotám, normám či tradíciám iných etníc, ako aj rozširovanie myšlienky absolútnej hegemonie vlastnej kultúry. Na druhej strane, Mintz (1996) za rovnako dôležitý zdroj etnického humoru či vtipov považuje nielen etnocentrizmus, ale taktiež predsudok.

Etnický humor sa často využíva ako efektívny prostriedok sociálneho vplyvu, pričom zohráva významnú rolu v samotnej medziľudskej interakcii. Cieľom etnického humoru je okrem upevnenia skupinového usporiadania, súdržnosti a spoločenskej hierarchie, taktiež narušenie egality, podpora nepriateľstva či sociálnej kontroly cez výsmech a zosmiešnenie charakteristík iných etnických skupín na základe špecifických biologických znakov, správania či kultúry. Obyčajne vychádza z pocitu nadradenosti voči druhej osobe (etnickej skupine), pretože ako tvrdí Eriksen (2012, s. 109): „*Skupiny a spoločenstvá sú vždy konštruované vo vzťahu k druhým.*“ Davies (1990) dodáva, že etnický humor by nemal byť vnímaný len ako prejav nepriateľstva, hostility či rasizmu, zameraný na odlišné etnicity.

S teóriou *superiority*, ako jednej z hlavných teórií skúmajúcich podmienky vzniku humoru, sa môžeme stretnúť už u Platóna, ktorý vnímal podstatu humoru v juxtaopozícii s morálnymi hodnotami a ich protikladmi: dobro – zlo, krása – škaredosť..., ako niečo záporné. Podstatou danej teórie je silný pocit dominantnosti či nadradenosti voči objektu humorného diskurzu, ktorý vychádza z posilnenia vlastného sebavedomia. Aristoteles (1980) sa v diele *Poetika* niekoľkými vetami zmieňuje o komédii ako o forme humoru. Uvádza, že ide o vyobrazenie chýb a negatívnych vlastností ľudí, ktoré v konečnom dôsledku spôsobujú smiech a nie bolesť či pohoršenie. Humor a smiech považuje za niečo nedokonalé a smiech nad tými, ktorí majú ľudské chyby prirovnáva k druhu hodnotovej odchýlky. Rovnako Hobbes (2009) vníma smiech ako príčinu náhleho pocitu nadradenosti nad vlastným skutkom,

ktorý nás teší, alebo uvedomenia si prevahy nad druhým človekom tým, že vnímame jeho deformáciu či nedokonalosť.

Na druhej strane, Gruner (1997) v práci *The Game of Humor: A Comprehensive Theory of Why We Laugh* dopĺňa teóriu superiority o ďalšie dva body. Okrem toho, že každá humorná situácia má víťaza a porazeného (princíp superiority), taktiež si vyžaduje prvok prekvapenia a prítomnosť *inkongruity*. Podobne ako Gruner (1997), aj Bergson (1993) považuje teóriu superiority za nedostačujúcu. Pre lepšie pochopenie humoru vníma prítomnosť inkongruity ako jeho nevyhnutnú súčasť. S teóriou inkongruity sa môžeme taktiež stretnúť u Kanta (1975), ktorý v práci *Kritika soudnosti* uvádza prítomnosť niečoho nezmyselného ako prioritnú podmienku nevyhnutnú pre vyvolanie smiechu. Smiech, ktorý je evokovaný humornou situáciou, definuje Kant (1975, s. 142) ako „*afekt z náhlej premeny napätého očakávania v nič*“. Percipient musí považovať inkongruitu za niečo pravdivé, reálne a pravdepodobné. Rovnako Schopenhauer (1998) považuje *paradox*, čiže určitý protiklad medzi názorným a abstraktným, za iniciátora smiechu. Dodáva: „*Smiech nevzniká z ničoho iného než z náhleho spozorovania nezhody medzi pojmom a reálnymi objektmi*“ (Schopenhauer, 1998, s. 63).

Percepcia humoru ako prirodzenej ľudskej potreby, pri ktorej dochádza k uvoľňovaniu psychických energií a napätia, sa stala bázou pre teóriu *uvoľnenia*. Smiech vzniká ako nekontrolovateľné uvoľnenie nahromadenej prebytočnej energie. Hlavnými predstaviteľmi sú S. Freud či H. Spencer. S. Freud (2005, s. 217) považuje humor za „*najvyšší z obranných procesov*“, ktorý pomáha premieňať negatívny pocit v nás na pocit uspokojenia a slasti. Smiech, ako určitý prostriedok katarzie, uvoľňuje hormóny šťastia a znižuje hladinu hormónov stresu.

Hoci etnické vtipy, používané vo väčšine spoločností narážajú na rôzne komické atribúty týkajúce sa národov a etnických skupín, najrozšírenejšou formou je dichotómia etnických vtipov – múdry vs. hlúpy. Prvá skupina zahŕňa vtipy vykresľujúce prioritne dominantnú miestnu etnickú skupinu ako múdru, rafinovanú a príliš šetrnú v protiklade s druhou skupinou (vo väčšine prípadov minoritnou), kde je etnicita vyobrazená ako hlúpa, nešikovná, nevychovaná či nevzdelaná (v niektorých krajinách sa aspekt hlúposti často spája s aspektom špinavý, čo však nemusí byť nutnou podmienkou). Vtipy typické pre druhú skupinu sa spájajú s neschopnosťou danej etnickej skupiny adaptovať sa na rýchly technologický pokrok v spoločnosti (v dôsledku absencie (vyššieho) vzdelania, technických zručností, prítomnej sociálnej zaostalosti) žijúcej na periférii kultúrnej či ekonomickej, s rozdielnymi politickými a etnickými identitami. Ďalším dôležitým aspektom je ich lingvistická kompetencia a náboženstvo, ktorého integrálnou súčasťou sú rôzne náboženské skupiny. Etnické skupiny žijúce na rozhraní dvoch jazykových teritórií, ktoré sa pokúšajú rozprávať jedným z jazykov (napr. imigranti, etnické menšiny), charakterizuje verbálny prejav často obsahujúci prvky druhého jazyka či špecifický dialekt, čo považujú ľudia rozprávajúci „čistým“ jazykom za komické (Davies, 1990). Vyššie spomínaná dichotómia sa môže v rámci spoločenstiev parciálne líšiť v závislosti od špecifických etnických skupín. Napr. etnikum prezentované v určitej spoločnosti ako hlúpe, sa v inej spoločnosti nemusí bezpodmienečne spájať s negatívnymi stereotypmi.

Na základe Raskinovej Sémantickej teórie opozície skriptov humoru (*Semantic Script Theory of Humour*) z roku 1985 vychádzajúcej z tzv. **opozície skriptov**¹ a inkongruity, Davies (1990) uvádza príklady binárnych opozícií najčastejšie sa vyskytujúcich v etnických vtipoch.

Tabuľka 1. Základné binárne opozície prítomné v etnických vtipoch podľa Daviesa

ľudská činnosť ako základ etnického vtípu	binárne opozície	
práca, činnosť	hlúpy	múdry
sexuálne správanie	promiskuitný	frigidný, abstinujúci
náboženstvo	fanatický	liberálny, nečistý
spotreba alkoholu	závislý	abstinujúci
vojna	zbabelý	militaristický, odvážny

Etnické vtípy vytvárajú konkrétny *sociálny obraz* či *portrét* o prítomných etnicitách, ktorý nám pomáha vykresliť ich špecifické znaky odlišným / humorným spôsobom.

Poznámky

¹ Opozícia skriptov je charakterizovaná ako situácia, pri ktorej je diskurz buď úplne alebo čiastočne kompatibilný s dvoma odlišnými skriptami, ktoré sú si navzájom opačné, čím vytvárajú inkongruitu.

Literatúra

- APTE, M. L.: Humor and laughter: An anthropological approach. Ithaca, Cornell University Press 1985. 317 s.
- APTE, M. L.: Ethnic humor versus "sense of humor". In *American Behavioral Scientist*, 1987, roč. 30, č. 1, s. 27 – 41.
- ARISTOTELES.: Poetika. Rétorika. Politika. Bratislava, Tatran 1980. 280 s.
- BERGSON, H.: Smích. Praha, Naše Vojsko 1993. 91 s.
- BOTÍK, J. : Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy. In *Slovenský národopis*. 1991, roč. 39, č. 1, s. 18 – 25.
- CSÁMPAI, O. Sociológia v skúmaní etnicity. Úvod do etnosociológie. Trnava, Oliva, edícia ProSocio 2007. 219 s.
- DAVIES, C. Ethnic Humour Around the World. A Comparative Analysis. Bloomington, Indiana University Press 1990. 404 s.
- DRABINOVÁ, D. Etnické stereotypy a studujúci mládež. In GRACOVÁ, B. *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů*. Ostrava, Filozofická fakulta OU 1999. S. 5 – 49
- ERIKSEN, T. H. : Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy. Praha, Slon 2012. 352 s.
- FREUD, S.: Vtip a jeho vztah k nevědomí. Praha, Šestá kniha 2005. 251 s.
- GOGOVÁ, L.: Znaký popkultúry a elektronické médiá. Situačné komédie z amerického a slovenského kultúrneho prostredia [dizertačná práca]. Prešov, Prešovská univerzita v Prešove 2013. 134 s.
- GRUNER, R. CH.: The Game of Humor: A Comprehensive Theory of Why We Laugh. New Brunswick, NJ Transaction Publishers 1997. 197 s.
- HARTL, P. – HARTLOVÁ, H.: Psychologický slovník. 1. Vyd. Praha, Portál 2000. 776 s.
- HOBBS, T.: Leviathan. Praha, Oikoymenth 2009. 513 s.
- KANT, I.: Kritika soudnosti. Praha, Odeon 1975. 273 s.
- MINTZ, L. E.: Humor and Ethnic Stereotypes. In *Vaudeville and Burlesque*. MELUS. 1996, roč. 21, č. 4, s. 9 – 28.
- KUIPERS, G.: The sociology of humor. In Victor Raskin (ed.) *The Primer of Humor Research*, pp. 365 – 402. Berlin/New Zork: Mouton de Gruyter

NAKONEČNÝ, M.: Sociální psychologie. Praha, Academia 1999. 287 s.

PLATÓN.: Filébos. Praha, Oikoymenth 1994. 104 s.

RASKIN, V.: Semantic Mechanisms of Humour. Dordrecht, D. Reidel 1985. 284 s.

SCHOPENHAUER, A.: Svět jako vůle a představa II. Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 1998. 479 s.

Resumé

Humour on the boundary line of two ethnic groups

The phenomenon of multiculturalism often associated with a term “cultural diversity” is one of the most discussed issues nowadays. The aim of the article is to bring a closer look at the above mentioned phenomenon in relation to the perception of ethnicity often presented as an important aspect of ethnic humour. Moreover, ethnic jokes which aim at mockery and underestimation of different ethnic groups have been a significant part of most societies whether we realise it or not.